

RƏSMİ-İŞGÜZAR ÜSLUBUN MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİ ÜSLUBLARI SİSTEMİNDƏ YERİ

Solmaz Süleymanova

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: solmaz.suleymanova@au.edu.az

Xülasə. Məqalədə rəsmi-işgüzar üslubun müasir azərbaycan dili üslubları sistemində yeri təhlil edilir. Bu üslub yazılı və şifahi ünsiyyətin müxtəlif sahələrində, xüsusilə iş mühitində, dövlət idarəçiliyində, hüquqi və iqtisadi fəaliyyətdə mühüm rol oynayır. Məqalədə işgüzar üslubun morfoloji xüsusiyyətləri, dilin söz quruluşu və cümlə strukturu ilə əlaqəsi, həmçinin bu üslubun gündəlik ünsiyyətdəki yerinə dair ətraflı məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: İşgüzar, ünsiyyət, morfologiya, rəsmi, üslub.

THE PLACE OF THE OFFICIAL-BUSINESS STYLE IN THE SYSTEM OF MODERN AZERBAIJANI LANGUAGE STYLES

Solmaz Suleymanova

Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Abstract. The article analyzes the place of the official-business style in the system of modern Azerbaijani language styles. This style plays an important role in various areas of written and oral communication, especially in the business environment, public administration, legal and economic activities. The article provides detailed information on the morphological features of the business style, its relationship with the word structure and sentence structure of the language, as well as the place of this style in everyday communication.

Keywords: Business, communication, morphology, official style.

МЕСТО ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВОГО СТИЛЯ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННЫХ СТИЛЕЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА

Солмаз Сулейманова

Университет Азербайджан, Баку, Азербайджан

Резюме. В статье анализируется место официально-делового стиля в системе стилей современного азербайджанского языка. Этот стиль играет важную роль в различных сферах письменной и устной коммуникации, особенно в деловой среде, государственном управлении, юридической и экономической деятельности. В статье дается подробная информация о морфологических особенностях делового стиля, его связи со структурой слова и предложения языка, а также о месте этого стиля в повседневном общении.

Ключевые слова: Деловая, коммуникация, морфология, официальный, стиль.

1. Giriş

Üslub - bu, dilin xüsusiyyətidir və ünsiyyətin məqsədləri ilə əlaqədar olaraq dil vasitələrinin seçilməsi, birləşdirilməsi və təşkil edilməsində özünü göstərir. Dili müxtəlif funksional üslublara ayırmaq olar, yəni dilin əsas funksiyaları ilə əlaqədar olaraq publisistik, elmi, ədəbi-bədii, danışiq-adi, rəsmi-işgüzar kimi müəyyən sahələrdə fəaliyyət göstərən üslublar mövcuddur.

“Rəsmi-işgüzar üslub” anlayışını nəzərdən keçirərkən qeyd etmək lazımdır ki, bu, əsasən, idarəetmə sənədlərinin hazırlanmasında istifadə olunan işgüzar ünsiyyət dilidir. Bu üslubda ədəbi dilin normaları tamamilə tətbiq olunur, lakin onun özünəməxsus xüsusiyyətləri də mövcuddur.

Kitabi üslublar arasında rəsmi-işgüzar üslub ən aydın şəkildə müəyyən edilir. Bu hüquqi və inzibati fəaliyyətləri dəstəkləyir, dövlət müəssisələrində, məhkəmələrdə, işgüzar və diplomatik danışıqlarda ünsiyyətdə istifadə olunur: işgüzar dil rəsmi-işgüzar münasibətləri təmin edir və hüquq və siyasət sahəsində fəaliyyət göstərir. Rəsmi-işgüzar üslub qanunlar, fərmanlar, əmrlər, təlimatlar, müqavilələr, razılaşmalar, sərəncamlar, aktlar, işgüzar yazışmalar və sair hüquqi xarakterli sənədlərdə tətbiq edilir. Bununla yanaşı, bu üslub sosial-iqtisadi dəyişikliklərdən təsirlənsə də, digər funksional dil növlərindən fərqli olaraq sabitliyi, ənənəvililiyi, bağlılığı və standartlaşması ilə seçilir [4; 5; 6]. O, həm yazılı, həm də şifahi formada istifadə oluna bilər, lakin ən çox yazılı sənədlərdə tətbiq edilir. Bu üslubda istifadə olunan dil, müəyyən bir normativ çərçivəyə əsaslanır və onun məqsədi aydınlıq, dəqiqlik, obyektivlik və rəsmi münasibətlərin düzgün şəkildə qurulmasını təmin etməkdir. Bu sənədlər hüquqi münasibətləri tənzimləyir, tərəflər arasında mübahisələri həll edir və cəmiyyətdəki sosial və hüquqi qaydaları müəyyən edir.

1. İnzibati sənədlər: Dövlət idarəetməsi ilə əlaqədar olan sənədlər - məsələn, sərəncamlar, qərarlar, protokollar və sair bu üslubla yazılır. Onlar dövlət orqanları arasında, həmçinin dövlətin vətəndaşlarla əlaqələrində hüquqi və inzibati məsələləri tənzimləyir.

2. İşgüzar yazışmalar: Təşkilatlar arasında və təşkilatlarla fərdi şəxslər arasında müvafiq işgüzar münasibətləri qurmaq məqsədilə yazışmalar aparılır. Bu yazışmalar müqavilələr, təkliflər, məktublar, sifarişlər və digər sənədlər vasitəsilə həyata keçirilir.

3. Diplomatik danışıqlar: Diplomatlardan və dövlətlərarası əlaqələrdə rəsmi-işgüzar üslubun rolu xüsusilə əhəmiyyətlidir. Diplomatik məktublar, razılaşmalar və müqavilələr bu üslubda yazılır və dövlətlər arasındakı münasibətləri tənzimləyir.

Rəsmi-işgüzar üslubda ifadələr çox aydın və dəqiq olur. Bu üslubda heç bir qeyri-müəyyənlik və ya subyektiv yanaşma olmamalıdır. Hər bir sənəd və ya qərar konkret və dəqiq formada təqdim olunur ki, qarşı tərəf onu düzgün anlayıb, yerinə yetirə bilsin. “İşgüzar üslub, xüsusən hüquqi və inzibati sahələrdə dilin yüksək səviyyədə struktural və normativ tələblərə uyğun olaraq istifadə olunmasını təmin edir”.

Rəsmi-işgüzar üslubda şəxsi münasibətlər, duyğular və subyektiv fikirlər əks olunmur. Sənədlər obyektiv və rəsmi formada yazılır. Həmçinin, bu üslubda şəxsi əks etdirən zamirlər (mən, sən, biz) nadir hallarda istifadə olunur; bunun əvəzinə, rəsmi terminlər və passiv cümlələr üstünlük təşkil edir.

İşgüzar üslubda istifadə olunan frazeoloji ifadələr: Rəsmi-işgüzar üslub çox vaxt müəyyən şablonlara, formallıqlara və yazı qaydalarına əsaslanır. Bu, həm yazılı sənədlərdə, həm də şifahi ünsiyyətdə tətbiq olunur. Hər bir sənədin strukturu və dil istifadə qaydaları müəyyən bir ənənəyə və hüquqi normaya uyğun olmalıdır. “Azərbaycan dilində frazeologiya, xüsusi olaraq işgüzar üslubun özəyini təşkil edən bir sıra ifadələrdən ibarətdir ki, bunlar özündə cəmiyyətin və işgüzar münasibətlərin xüsusiyyətlərini əks etdirir” [1, s.45]. Bu ifadə Azərbaycan dilində frazeologiyanın və xüsusən, işgüzar üslubun dilin strukturunda necə əks

olunduğunu və onun ictimai və işgüzar münasibətlərini necə əks etdirdiyini vurğulayır. Frazeologiya, yəni dilin sabit ifadə tərkibləri, işgüzar üslubda cəmiyyətin və işgüzar münasibətlərin xüsusiyyətlərini özündə daşıyan bir çox ifadəni ehtiva edir. Bu cür ifadələr dilin praktik istifadə sahəsindəki əsas elementlərdən biri olub, cəmiyyətin sosial və mədəni kontekstini dilə ötürür.

İşgüzar üslubda istifadə olunan frazeoloji ifadələr, işgüzar etikaya və rəsmi əlaqələrə uyğun olaraq konkret məqsədlərə xidmət edir. Bu ifadələr dilin məqsədyönlülüyünü və kommunikasiya vasitəsi olaraq funksional rolunu ön plana çıxarır. Azərbaycan dilindəki bəzi işgüzar frazeologiyalar gündəlik işgüzar yazışmalarda, müzakirələrdə və ya rəsmi sənədlərdə istifadə edilir. Bu frazeologizmlər cəmiyyətin təşkilati strukturlarını və işgüzar etikasını ilə bağlı təfərrüatları dilə əks etdirir. Onlar, həmçinin, könüllü rəsmi tonu və nüfuzlu bir şəxsiyyət imici yaratmağa xidmət edir. Məsələn, “Məqsədi güdmək” - işgüzar əlaqələrdə konkret məqsədin yerinə yetirilməsi anlamında istifadə edilir. “Rəsmi şəkildə müraciət etmək” - rəsmi yazışmalarda və ya şəxsi münasibətlərdə istifadə olunan, ehtiram və etikətə uyğun bir ifadədir. “Sözündə durmaq” - bir işin və ya vədin yerinə yetirilməsi mənasında istifadə edilir. Bu ifadələr işgüzar üslubda həm etik, həm də peşəkar münasibətlərin dil vasitəsilə necə ifadə edildiyini göstərir və cəmiyyətin strukturunu dilin özündə əks etdirir.

Rəsmi dilin istifadə edilməsi: Bu üslubda ədəbi dilin formal və rəsmi variantları istifadə olunur. Terminologiya dəqiq və ixtisaslaşmış olur, cümlələr, adətən, sadə və qısa olur, amma bəzən çox mürəkkəb quruluşlardan da istifadə edilə bilər, xüsusilə hüquqi sənədlərdə.

Emosional və subyektiv qiymətləndirmələrin olmaması: Rəsmi-ışgüzar üslubda emosional ifadələrə və subyektiv qiymətləndirmələrə yer verilmir. Bütün fikirlər obyektiv şəkildə, faktlara əsaslanaraq və əsas məqsədə uyğun olaraq təqdim olunur.

Bütün funksional üslublar arasında rəsmi-ışgüzar üslub ən yüksək sabitliyə malik olanıdır. Sosial və iqtisadi dəyişikliklər, yeni hüquqi tələblər və texnoloji inkişaf, əlbəttə ki, bu üslubun tətbiqinə müəyyən təsir göstərə bilər. Lakin ümumilikdə, rəsmi-ışgüzar üslubun əsas prinsipləri və strukturu uzun müddət ərzində dəyişməz qalmışdır. Bu, onun ənənəvi və standartlaşdırılmış xarakterinin nəticəsidir. Məsələn, qanunvericilik dəyişdiyi zaman hüquqi sənədlərdəki bəzi terminlər və ifadələr dəyişə bilər, lakin üslubun əsas xüsusiyyətləri, o cümlədən obyektivlik, dəqiqlik və formalizm saxlanılır. Bu, rəsmi-ışgüzar üslubun digər üslublardan fərqlənməsinin əsas səbəblərindən biridir - onun formallığı və qeyri-şəxsi xarakteri, həmçinin dövlətin və hüququn strukturunda sabitlik və ardıcıl münasibətlərin qorunmasına kömək edir.

Nəticə etibarilə, rəsmi-ışgüzar üslub həm hüquqi, həm də inzibati sahələrdə möhkəm və etibarlı bir vasitə olaraq, dövlət və cəmiyyət arasında əlaqələrin düzgün və effektiv qurulmasına xidmət edir. Bu üslubun istifadə olunduğu sənədlər, qərarlar və yazışmalar cəmiyyətin hüquqi və inzibati sisteminin əsasını təşkil edir və onun düzgün işləməsini təmin edir.

2. Azərbaycan dilində işgüzar üslubun morfolojiyası

Qeyd etdiyimiz kimi işgüzar üslubun əsas məqsədi məlumatın dəqiq, aydın və rəsmi şəkildə çatdırılmasıdır. Bu üslubda istifadə olunan dil xüsusiyyətləri, bir çox hallarda özünəməxsus morfoloji strukturlar meydana gətirir. İşgüzar üslubda dilin təmizliyi, sadəliyi, aydınlığı və bəzən rəsmi olması tələb olunur. Burada, həmçinin peşəkar əlaqələrin qorunması və düzgün şəkildə qurulması vacibdir [8, s.120].

Morfolojiya dilin əsas sahələrindən biridir və sözün quruluşunu, onun hissələrini və dəyişikliklərini öyrənir. Morfoloji strukturlar, hər bir dilin özəlliklərini və funksional imkanlarını təmin edən mühüm ünsürlərdir. Dilin morfoloji xüsusiyyətləri, həmçinin işgüzar üslubda xüsusi əhəmiyyətə malikdir, çünki işgüzar ünsiyyətdə dəqiqlik, formalizm və obyektivlik əsas yer tutur.

İşgüzar üslubda çox vaxt xüsusi morfoloji quruluşlar və dilin müxtəlif şəkilçiləri istifadə edilir. Bu şəkilçilər və dilin morfoloji xüsusiyyətləri, üslubun rəsmi və peşəkar xarakterini təmin edir.

1. Şəkilçilər:

- Feili şəkilçilər: İşgüzar üslubda ən çox istifadə olunan şəkilçilərdən biri zəngin feili şəkilçilərdir. Bunlar əmrin bildirilməsi, təklifin verilməsi, təqdimatın edilməsi kimi hallarda istifadə olunur: “edilməlidir”, “təqdim olunacaq”, “qəbul ediləcək” və s. kimi formalardan istifadə olanaraq feil şəkilçilər, işgüzar üslubda diqqətə alınan dəqiqliyi və rəsmi tərzə ifadə edir.

- İsmi şəkilçilər: İsimlərdə isə sıx istifadə olunan şəkilçilərdən biri -lı, -li, -lıq, -lik şəkilçiləridir. Bu şəkilçilər, müəyyən bir anlayışı və ya funksiyanı ifadə edən adların qurulmasında əhəmiyyətli rol oynayır: “təşkilatçılıq”, “xidmətlər”, “məsləhətçilik”.

2. Passiv cümlə. İşgüzar dilin morfoloji xüsusiyyətlərindən biri də passiv cümlə quruluşlarının istifadə olunmasıdır. Passiv cümlələr şəxsi əks etdirmədən, yalnız hadisə və ya prosesin özünə yönəlir. Bu, sənədlərin obyektiv və tərəfsiz qalmasını təmin edir. Məsələn, “Qərar qəbul edildi” cümləsi, “Biz qərar qəbul etdik” ifadəsindən daha rəsmi və obyektivdir.

3. Qeyri-şəxsi cümlələr. İşgüzar üslubda qeyri-şəxsi cümlələr (məsələn, “Məqsəd müəyyən olunmuşdur”) tez-tez istifadə olunur. Bu cür cümlələr şəxsləri konkret olaraq göstərmir və ümumiyyətlə, sənədin daha rəsmi və tərəfsiz olmasına xidmət edir. Bu, hüquqi sənədlərin və digər rəsmi yazışmaların əsas xüsusiyyətidir.

İşgüzar üslubda, dilin məqsəd yönümlü olması vacibdir. Bu, həm sözlərin düzgün seçilməsi, həm də morfoloji quruluşların uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Hər bir ifadə müəyyən məqsədə xidmət etməli və qarışıqlıq yaratmadan aydın olmalıdır. Burada daha çox hüquqi terminlər, adətən, sadə və aydın morfoloji quruluşlarla işlədilir, feil və isimlər bəzən rəsmi terminlərlə, elmi və peşəkar dillə zənginləşir. Bu, həmçinin morfoloji dəyişikliklərə səbəb olur. Məsələn:

- “Təsdiq etmək” → “təsdiqlənmək”

- “Yığışmaq” → “toplantı keçirmək”

Bu cür strukturlar, fəaliyyətin icra edilməsini daha obyektiv və rəsmi göstərir.

Cümlə quruluşu və sintaktik xüsusiyyətlər

İşgüzar üslubda morfoloji strukturlar yalnız söz səviyyəsində deyil, həm də cümlə quruluşunda əks olunur. Bu haqda tədqiqatçılar da qeyd edirlər ki, “İşgüzar üslubda cümlə quruluşlarının müvafiq morfoloji və sintaktik xüsusiyyətləri, onun rəsmi xarakterini qoruyub saxlayır” [2, s.87]. Cümlələrin quruluşu, işgüzar üslubun funksional məqsədinə uyğun olaraq daha mürəkkəb və zəngin olur [3]. Cümlə quruluşunda əsas məqsəd, mümkün qədər dəqiq və aydın ifadə etməkdir. “Rəsmi-ışgüzar üslubun dil quruluşu, cümlə quruluşları və sintaktik xüsusiyyətləri ilə əlaqəlidir ki, bu da öz növbəsində sənədlərin daha dəqiq və aydın şəkildə yazılmasına imkan verir” [6, s.120]. Beləliklə, işgüzar üslubda çox vaxt aşağıdakı cümlə strukturlarına rast gəlinir:

İşgüzar üslubda mürəkkəb cümlələr, müxtəlif tərəflərin birləşdirilməsi və məsələnin hərtərəfli işıqlandırılması məqsədilə istifadə olunur. Bu, eyni zamanda məlumatın birbaşa çatdırılmasında vacibdir. Məsələn:

- “Yığılacaq keçiriləcək, amma əvvəlcə təqdim olunan sənədlər müzakirə ediləcək”.

İşgüzar üslubda əmr cümlələri və istinad formaları tez-tez işlədilir. Həmin cümlələr, məqsədin qətiyyətlə ifadə olunmasına xidmət edir.

- “Bütün iştirakçılar vaxtında iştirak etməlidirlər”.
- “Bu məsələ ilə bağlı hər hansı bir sualınız varsa, müraciət edin”.

Morfoloji aspektlər və işgüzar dilin təsiri

Dil insanın sosial əlaqələrini qurmaq, məlumat mübadiləsi aparmaq və düşüncələrini ifadə etmək üçün istifadə etdiyi ən mühüm vasitələrdən biridir. Müxtəlif fəaliyyət sahələri və mühitlər özünəməxsus dil üslubları və quruluşları tələb edir. Məşhur türkoloq, alim N.A. Baskakov, dil və üslub arasındakı əlaqəni izah edərək, dilin müxtəlif funksional üslubları necə təsnif etdiyini və onlardan necə istifadə edildiyini göstərir. O, üslubun yalnız dilin strukturu ilə deyil, həm də onun kommunikativ məqsədi ilə əlaqəli olduğunu bildirir. Dilin üslubyönlü inkişafı, onun istifadəçilərinin sosial və mədəni tələblərinə uyğun olaraq formalaşır. Türk dillərinin müxtəlif dialektləri və mədəniyyətləri, üslubun fərqli formalarını yaratmağa səbəb olmuşdur. Məsələn, Qədim Uyğur və Orxon-Yenisey yazıları da daxil olmaqla, müxtəlif dövrlərə aid olan nümunələr göstərilir. Baskakov, qədim Uyğur mətnlərindəki işgüzar üslub nümunələrini də nəzərdən keçirir. Uyğur dövründəki rəsmi yazışmalar, fərmanlar, müqavilələr və digər sənədlər, işgüzar üslubun ilk nümunələrini təmsil edir. Bu mətnlərdə aydınlıq, dəqiqlik və məqsədyönlülük əsas yer tutur [7].

Morfologiya işgüzar dildə bir çox amillərə təsir edir. Bu təsirlər, əsasən, dilin düzgünlüyünü və uyğunluğunu təmin edir. İşgüzar dilin morfoloji strukturları, eyni zamanda cəmiyyətin hüquqi və mədəni normalarından təsirlənir. Məsələn, müəyyən bir cəmiyyətdə rəsmi yazışmaların quruluşu, orada mövcud olan ənənəvi hüquqi norma və qanunlara uyğun olaraq dəyişir. Zamanla sosial və iqtisadi cəhətdən inkişaf edən işgüzar üslubda dilin morfoloji strukturları da bu dəyişikliklərdən təsirlənir. Məsələn, əvvəllər daha mürəkkəb və uzun

cümlələrdən istifadə edilirdisə, bu gün daha qısa və effektiv ifadələrə üstünlük verilir. Həmçinin, bəzən yeni terminlərin ortaya çıxması və dilin daha müasir formasının qəbul edilməsi də morfoloji dəyişikliklərə səbəb olur.

Nəticə. Morfologiya işgüzar dilin əsasını təşkil edən və onun funksiyalarını təmin edən mühüm bir elementdir. İşgüzar üslubda dilin morfoloji strukturları, xüsusən də passiv quruluşlar, qeyri-şəxsi ifadələr və hüquqi terminlər, obyektivliyi və rəsmi tonu qorumağa kömək edir. Morfologiyanın bu sahədəki rolu, dilin aydın və dəqiq olmasını, rəsmi və hüquqi normativlərin tətbiqini təmin edir. İqtisadi və sosial dəyişikliklər dilin morfologiyasını da təsir edir, buna görə də işgüzar üslub dinamik inkişafda olan bir sahə olaraq qalır. İşgüzar üslubda morfoloji strukturlar, həm də üslubun sosial funksiyasını təmin edir. İşgüzar üslubun morfologiyası, dilin rəsmi və peşəkar münasibətlərdə necə istifadə olunduğunu göstərir. Burada söz quruluşunun, cümlə strukturunun və dilin digər morfoloji xüsusiyyətlərinin düzgün seçilməsi, ünsiyyətin məqsədinə çatmaq üçün olduqca vacibdir. İşgüzar üslubda aydınlıq, dəqiqlik və rəsmi tərz hər zaman ön planda olmalıdır. Burada dilin morfologiyası yalnız üslubun tələblərinə uyğunlaşmaqla qalmır, həm də münasibətlərin peşəkar çərçivədə qurulmasını asanlaşdırır. Bu üslubun düzgün istifadə edilməsi, həmçinin peşəkar əlaqələrin düzgün qurulmasına və möhkəmlənməsinə gətirib çıxarır.

Ədəbiyyat

1. Bayramov H. (1978), Azərbaycan Dili Frazologiyasının Əsasları. Bakı, 175.
2. Əliyev T. (2015), Rəsmi-İşgüzar Üslubun Morfoloji Xüsusiyyətləri. Bakı, 192.
3. Hüseynzadə M. (1962), Müasir Azərbaycan Dili. Sintaksis, I kitab. Bakı, Azərtədrisnəşr, 270.
4. Məhərrəmov Ə. (2003), Azərbaycan Dilində İşgüzar Üslub və Onun İnkişafı. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı, 213.
5. Məmmədov M.B. (2004), Müasir Azərbaycan Ədəbi Dilinin İşgüzar Üslubu. Bakı, Elm, 196.
6. Şirəliyev M., Hüseynzadə M. (1951), Azərbaycan Dilinin Qrammatikası, II hissə, Sintaksis. Bakı, 257.
7. Баскаков Н.А. (1961), Предложение и словосочетание в тюркских языках. Вопросы Составления Описательных Грамматик, 55-85.
8. Казым-Бек М.А. (1939), Грамматика Турецко-Татарского Языка. Казан, 523.